

האדם כמרכז בשירתו (פרקי מסה)

איזוהי שירה אמיתית?— זו שמעניקה לנו את ההרגשה הקוסמית. אכן, בזאת תיבחן אמנותה הפיוטית של כל יצירה: בכוחה לשוות לפתיל חייו הקצוץ אילוהיה של אלמות; בכוחה לרומם כל זיו בנפשנו למאורע עולמי, לסמל.

בשתי דרכים תוענק לנו ההרגשה הקוסמית. יש יצירות פיוטיות, שמביאות את העולם ומלוואו עדינו. הוא נעשה בקרבתנו שגיא שבע-תים; שגיא עד לאימה, עד להתאפסות. הוא ממעך בכבדו את האני הזעיר שלנו ומשתלט על כל היותנו. אנו חיים את חייו. אנו מתנועעים לפי קצב תנועתו. כאן יסוד האלגיה. כאן המקור לרליגיוזיות. ברם, אורתה של שירה כזאת היא אורת דמדומים של פסימיות. מעגל חייו של האדם משול כאן לסירה קטנה התועה על-פני ים סוער; עלה ורדת עם הנחשול, עלה ורדת. מסביב משחק איתנים נשגב, קרבת הגורל, קרבת האלהים — ואימה גדולה.

ולעומתה ישנה שירה שאוחזת בציצית ראשו וסוחפת אותנו אל לב הקוסמוס. ולא שהיא מעתיקה את נטף חייו הזעיר ממקום למקום; לא. אנו עצמנו מתרחבים כמלוא עולם. אנו מתמודדים עם איתני היקום. אנו מתמזגים עם היותם והגותם. העולם מתקטן, כביכול, אל מול גדלותנו. הוא נעשה חלק מן האני שלנו. הוא חי את חייו שלנו. הוא מצטבע בצבע דמנו. הוא מתלקח באש יצירתנו. בצרתנו לו צר ובשמחתנו ילבש אף הוא שמחה. כל ניד של חייו ייקר לנו שבעתים — באשר הוא חיים של עולם ומלואו.

זוהי שירת הנצחון והאדנות. זוהי שירת האדם — האל.

*

כזאת היא שירתו של שאול טשרניחובסקי. נקודת מוצאה ומבואה הרגשי והאידיאלי הוא האדם. ואין זה האדם של יון, המנצח והמשתלט בכוח השרירים. אף לא „האדם העליון“ של ניטצ'ה, הנבנה מאפסותם של כל שאר האנשים. האדם של טשרניחובסקי הוא שם כולל לכלל האנושות. הוא איננו משתלט על בני מינו לרע להם — הוא כובש ומנצח את כוחות הרע והחופש לטובת הכל. וכיבושיו נעשים בכוחו של גוף בריא ויפה ובכוחו של אידיאות אנושיות ורוחניות; אידיאות של חופש וצדק. זהו, ביסודו של דבר, האדם היהודי „נזר-הבריאה“. אדם, החסר רק מעט מאלוהים, שמתכשר בפרוודור על-מנת לכבוש את הטרקלין; שנלחם במהמורות ההווה על-מנת להגיע אל קץ הפלאים. אל גאולת הפרט והכלל. לאותה עת, שבה האלים „קרובים לאדם וללבבו, וחפצים באושרו ובגילו“. והנה אידיאל האדם הגאול של טשרניחובסקי: „ואנשי הארץ עליזים ונאוים, וכוח במתנים, חכמה וגבורה במ נשקו, ונדמו לאלים גם המה“.

שירת האדם של טשרניחובסקי היא קריאת-המרד כנגד דורנו; היא הקריאה לשוב אל האדם. כי, ולו יראה הדבר כפרדוקס: לא היה דור שיפנק את האדם באמצאותו כדורנו זה, ומאידך — לא היה דור שיטשטש את האדם, שיסלף את תפקידו, שזייף את מהותו, כמהו. סילוף כזה — תוצאותיו התנכרות, שנאה, וגם מלחמות. והרע שבדבר הוא: המלחמות רק משנות את צורת הסילוף והזיוף, אך אינן עוקרות את הלקות מן השורש. בתפקיד זה תצליח רק הרוח הלוחמת לחופש האדם, לשיבת האדם אל עצמו, אל תפקידו האמתי ואל מהותו האמיתית. ולא הרוח שמתבטאת במדע, אלא זו הרוח האידיאלית, המחנכת, המשכנעת באמתותה הפיוטית הגדולה, הגלומה בשירה האמתית.

עץ החיים שבתוך הגן הקדמון נתגלגל בירוד שבשיחים הנמוכים. אף גם תסור הקללה מן האדם, שיתכפר החטא הקדום, ולא יאכל עוד את פריו בזעת אפיו, אלא ימצא הכל מן המוכן: אני והפריטים. מלת „אני“ אינה בחינת מלאי לשם המשקל והקצב, אלא היא מוטעמת הטעמה יתירה, ובשביל כך הקדימה בראש החרוז, וסמך על הקורא שידע לקרוא כהוגן ולהשיב את הסדר על כנו:

והפריטים אני נאם אֶדְנִי.

והאדם לא יעמול עוד, כדרך שחזו חכמי האגדה הקדמונים את העתיד הנכסף ואמרו: עתידה ארץ-ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת. אם תשוה את השיר „מחזיונות הנביא“ שנכתב בשנת תרנ"ו, שלוש שנים לאחר שירו הראשון, אל שירו „מחזיונות נביא השקר“, שנכתב כשלוש שנים אחריו, תמצא סטיה מרוח הנבואה ואף בקורת חריפה עליה, לא כתיאור אובייקטיבי של שני היריבים, אלא כהזדהות של המשורר עם נביא השקר, שהוא בעיניו נביא אמת, כמובן. הבקורת של יל"ג על הנבואה ושאיפת בדיצ'בסקי ל„שנוי ערכין“, זה לשם גאולה לאומית וזה לשם גאולה אישית, פעלו את פעולתן בשיר זה. השיר הוא לאומי, אבל תחית הטבע כלולה בתחית הלאומיים:

צֶמַח וְצֶמַח וּפְרָחֵי וּפְרָחֵי,

שֶׁכֶּט וְשֶׁכֶט בְּגֵי חוֹרִים יִפְרְחוּ.

כאן אין זכר להפרכת ההרים משרשם והעצים משגשגים בהר ובעמק, ועם תחית הלב והטבע נתעוררה בלבו של המשורר הפילי-סופיה הפנתאיסטית מיסודו של אבן-גבירול ושפינוזה:

אֵילָן נָאָה, נִיר נָאָה — דְּמֹת-צֶלְמוֹ גַם בָּם,

וְעַל כֵּל עַר גְּבוּהַ יִתְעַלֵּם;

מְקוֹם בּוֹ רָגַשׁ הַתִּימִים, בְּשֶׁר וְדָם,

בְּצֹמְמָם וּבְדוֹמָם יִתְגַּלֵּם.

בשיר זה נתן בטוי לשאיפות ולדעות שמלאו אז את הרוחות והלבבות של דור התחיה, והוא חותם:

כִּי לֹא אֵל-רוּחוֹת הוּא, — אֵלֹהִים הַלְבָּב,

זֶה שְׁמוֹ וְזֶה זְכָרוֹ לְעוֹלָמִים.

רוח זו נתגלגלה בפנים חדשות בשיר „חזון נביא האשרה“, שנתחבר שלושים ושלוש שנים לאחריו. הוא נכתב בארץ-ישראל „ודת העבודה“ מפעמת בו:

כֵּל מְקוֹם יַעֲדֵר וַיִּשְׁדֵּד — מִזְבְּחִי,

וְאַשְׁרֵי יִרְעֵ וַיִּיעֵר — בְּמֶה לִי.

ההמנון אל הגיא נהפך להמנון כללי אל הארץ כולה על רכסיה ועמקיה, סלעיה וטרשיה ותלמי שדה. השפלה וההר פורחים שניהם כאחד, ואין זה נבנה מחורבנו של זה. בשיר אחר שנכתב באותה שנה של השיר „מחזיונות הנביא“, ושנדפס במהדורת תרע"א מיד אחריו, חורזו שלוש פעמים החרוז:

לֹא תָמוֹת בַּת-הַשִּׁיר, לֹא תָמוֹת לְעוֹלָמֵי-עַד!

חרוז זה יהיה לנו לנחמה פורתא במות המשורר, ונחזיק בנחלתו שצוה לנו עד עולם.

יכון העולם בלא גאולת האדם, כך לא תכון גאולת האדם בלא גאולת עם ישראל. זוהי ציונות מצודקת צידוק עצמי, מותנית בעצם הזיתה שאלה כלל-אנושית וכל-עולמית, מבוטחת מפני כשלונו בעצם הבטחון בגאולת האדם, בחיים ובחופש. זוהי ציונות חזקה מסלע, באשר היא תביעת חיים סטיכית ולא תביעה שבנימוק שכלי.

מכאן, מראשוניותה של ציונות זו, קרבתו הנפשית של שאול טשרניחובסקי אל „כובשי כנען“ ואל כל גבורינו הלאומיים. מכאן — אותה נטית התנגדות אל אלה מחכמינו וממנהיגינו, שאמרו לתת לנו משהו אחר כתחליף לרגש הלאומי הטבעי. התחליף הזה רק ניון וסרס את היהודי, באשר שיתק את חושי הטבעיים כאדם וכיהודי. היש תחליף לרצון של האדם ולשאפתו לדרור? הוא מבקש בארץ את רבי עקיבא ואת חרבו של בר-כוכבא. הוא קורא ליהודי: „עלה בהר ורעץ הכר — כל מה שתראה רש!“ בדיוק כשם שקרא לאדם, לכלל האדם: „לאן? לאן? אל אשר יש; קול קורא לך: עלה ורש!“ כי אין הבדל אצל טשרניחובסקי בין אדם סתם לבין יהודי. ולפיכך גם היהודי שלו הוא חזק, יפה, שואף לצדק ולדרור, מוכן לפנות בחייו את המעצורים על דרך גאולתו האישית והלאומית. ציונות טבעית ומוצקה כזאת, עם יהודי גא יפה, שאנו מוצאים אצל טשרניחובסקי; יהודי-אדם, שהאידיאל הלאומי שלו ממוג בתוך האידיאל האישי — הנה בזה טמון סוד השפעתו של המשורר, ביחוד על הנוער העברי החדש.

י. חורגין

בושם שירתו

גוונים, צלילים ומנגינות, יריעות, שטיחים ומרבדים, גניני ויערות-עד, שדות ואפרים, צפרים ודבורים, המית אדם בודד בראשי צוקים — שירת העולם-ומלואו, שירת איתנים היא שירה זו, שהוא הוריש לנו לאחר עמל יצירה בתקופה שלמעלה מחמשים שנה. ושונה היא השירה הזאת מכל אשר ידענו בשדה שירתנו; שונה היא בתוכנה ובצורתה, בתנופתה ובביטוייה.

דומה היא לפלג זך וצונן המונק מבין קרחוני-עד וברטני-גלים הוא מקפץ-מדלג על פני צוקים, סלעים, אבנים, — וככל שהוא יורד אל העמקים מימיו גואים עדי היותו לנהר, המושך את מימיו בטוחות ורווחות, מתון-מתון, חד חידת מצולותיו, ומגלגל את שפע זרמיו חבוקים ודבוקים אלי מרחקים — אלי ים. כזאת היא שירתו: תחילתה — טפיפה פוזזת והמיה מתרוננת, וסופה — הליכה גברית-גיבורית, על קרקע איתן; היא נושאת את אמירה בנשבר-רגל, אלי כוחל שמים. גלומים בה כל טעמי הטבע והחיים, כי מחמריהם קורצה ועליהם התרוממה השתלטה, למען עצב את גילוייהם בצורות מאלופות. הרוחני הטהור והארצי-הגשמי דבקו זה בזה ונזדווגו יחד לשם אידיאל אמנותי-שירי, שליפפהו והלך משך כל שנות יצירתו.

ואמנם אידיאל זה, שלא ידע דמי ושובע, לא בא על סיפוקו, כי כל כמה שגדלה בליעת-ספיגתו, גבר עוד יותר רצונו להעפיל לשיאים לא-ידועים, לגלות עולמות חיים מעבר למוכר ולנגלה. הוא, חניך השירה הקלסית לכל גוניה וצורותיה הדשנים, לא הסתפק בקלסיות בלבד, כי אם יצק לתוך צורותיה את יין יצורו, את ריגוש חושי וסאן רוחו. הקלסיות היתה לו מעטה, אך מתחת לצורה השישית המתה נפש מלאת כיסופים, שמעולם לא ידעה קפאון. הוא החיה את הצורות, הפיח בהן מלהט רוחו, מסער דמו והעלה כלילי ורדים של הגות נפש ורחשושי לב, שריחם ריח שירה עולמית. פרחים אלה,

— — — דְּעִי: יְלִדֵי אֲדָמָה אֲנַחְנוּ,

צְמַחְנוּ בַּשָּׂדֶה עִם דְּרוֹר;

מִסַּעַר בְּלִיל רַק שָׁחַנוּ,

חֵישׁ קָמְנוּ, נִתְעוֹדֵד בְּאוֹר.

(ילדי אדמה)

ועוד: וברטט החיים המפכים על סביבי — — — הכרתי בשיחות, שבעונה הן בוקעות ועולות, הכרתי קול אחי, אחי הקטנים („שיח-קדומים“). הנה כי כן: ברטט החיים, בהענקת השגב והקדושה של רטט החיים — רק בו נוכל להכיר את קול האח — האדם. רק באמצעותו, במידה ובכוח שהוא עולה לנו מתוך שירי טשרניחובסקי, חבוי המפתח לגאולת האדם מן האדם ולגילוי יסודות-האחזה והחופש הנצחיים.

*

כאמור, האדם של טשרניחובסקי איננו אדם עליון, על-טבעי. זהו האדם הראשוני, עמוס היצרים ורצון החיים. גדולתו איננה מותנית בעל-טבעיותו, אלא דוקא בטבעיותו. עליו רק לזרוק את „כבלי ההבל“, שהוגשו ליצריו ולאפיק חייו, לשמוע, לראות, לנצל את כל חושי ואת כל אבריו במהלך החיים — ואז יהיה גדול, אדם-אל, דוקא בהיותו נאמן לאני החושי והנפשי שלו; אדם-גואל, דוקא בגאלו את עצמו ואת גופו.

האדם של טשרניחובסקי הוא נאמן לעצמו ולגופו — ולפיכך הוא גדול. עיניו ואזניו פקוחות, חושי דרוכים לקבל ולתת, יצריו ערוכים למלחמת כיבוש — ולפיכך הוא עשיר. ומכיון שהאדם שלו עשיר ויפה, הרי גם עולמו עשיר ויפה. כי אין עושר בעולם אלא מעושר נפשו של האדם; ואין יופי בעולם, אלא היופי שמתקרב ממנה. מכאן האופטימיות הבריאה בשירי טשרניחובסקי. מכאן החגיגות המיוחדות במינה שבצירופי ניביו; חגיגות של בית-יראה, של המנון הודיה. כי האדם החי, היפה, החפשי — זוהי המתנה הנשגבה ביותר של היוצר. ועל כך שופע הלב תמיד תודה. לא צידוק-הדין של נכנע ואובד-דרך, אלא תודה של מנצח גא ומאושר. ומכאן, משירת האדם הגא ובן-החורין, נובעת גם המוסיקליות המיוחדת שבשירי טשרניחובסקי; לא מצעד גייסות מסומר וממושמע. לא רחיפה חלומית של עוף לילה. זהו מרש קצוב של גלים; השתערות נצחית כלפי מעלה. אף הירידה אינה אלא התכוננות לקראת השתערות מחדש. השתערות ללא תכלית, אלא לשמה. לשם הרגשת החיים, לשם ניצול החושים והיצרים. זהו היופי. זהו החופש. זהו האדם.

*

מנקודת הכובד של שירתו, מן האדם, בא טשרניחובסקי אל ההכרה הציונית. הוא לא הגיע אליה בדרך הנושנה של געועי משיח פסיכיים; אף לא בדרך המפוקפקת, המתעה, דרך-התגובה על רדיפות וענויים. ציונות כזאת, ציונות על-תנאי, ציונות מנומקת, ולו גם שבעים ושבעה נימוקים היסטוריים וסוציאליים, אין בכוחה להביא אותנו עד השכנוע הנפשי הגמור בנחיצותה הבלתי נמנעת, שבלעדיה אין אמונה, אין התלהבות, אין קנאות עורת. ובאין קנאות עורת לא תיתכן שום מלחמת כיבוש וגאולה. הרגשתו הלאומית של טשרניחובסקי נובעת ישר מהרגשתו האנושית הרחבה; היא חלק ממנה. ולפיכך ציונותו חזקה שבעתים מכל תורה ציונית אחרת. היא ראשונית, אדירה כחוקי החיים, באשר היא חלק בלתי נפרד מהאידיאל של האדם החפשי והנגאל. אין גאולה לאדם בלא גאולה יהודית-ציונית. וכשם שלא